मराठी पुस्तके

सत्सार, अंक २

महात्मा जोतिबा फुले

12/27/2013

टंकन: हर्षला रामाणे

मुद्रितशोधन : आशा दादुडे

सत्सार, अंक २

ऑक्टोबर १८८५ मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या सत्सारच्या दुसऱ्या अंकातही जोतीरावांनी पंडिता रमाबाई, ताराबाई शिंदे वगैरे स्त्रियांवर कडक टीका करणाऱ्या ब्राह्मण तसेच शूद्र पत्रकारांचा समाचार घेतला आहे. या अंकातील जोतीरावांच्या खरमरीत टीकेचा रोख दीनबंधुकर्ते नारायण मेघाजी लोखंडे आणि कृष्णाजी पांडुरंग भालेकर या सहकाऱ्यांवर आहे. अंकाच्या अखेरीस भालेकरांचा सरळ सरळ नामनिर्देश करून त्यांच्यावर टीका केलेली आहे. या दिवसात भालेकरांनी दीनबंधु सार्वजनिक सभा स्थापन केली होती. लोक हितवादी गोपाळ हरी देशमुख त्यांना या कामात साहाय्य करीत असत. "सर्वगुणसंपन्न आमचे भालेकर जर तूर्त व्यवहार सुधारक मंडळीत" असा जोतीरावांनी खोचक उल्लेख केला आहे तो या संदर्भात केलेला दिसतो.

"त्यापैकी एक हूड वर्तमानपत्रकर्ता इतका भडकला की तो एकंदर सर्व यूरोपियन स्त्रियांच्या अंगावर चाल करून त्यांच्या वडिलोपार्जित रीतीभातींवर बेलगामी कुतर्क काढून त्यांस दोष देऊ लागला, त्यामुळे बहुतेक इंग्लिश सभ्य-गृहस्थास अतिशय लाज वाटून त्याची उचलबांगडी करून त्यास थोडे दिवस हवा पालटण्याकरिता बिनभाड्याचे कारागृहात नेणार, इतक्यात तो अनुतापी वेडीचे सोंग घेऊन त्या केलेल्या कर्माबद्दल प्राय:श्चित घेऊन मोकळा झाला" हे यशवंताच्या तोंडचे उदगार पुणेवैभव पत्राचे संपादक केळकर यांच्याबद्दलचे आहेत. १८८४ च्या ऑक्टोबरमध्ये "पुणेवैभवाने आमची व आमच्या स्त्रियांची व विशेषकरून इंग्रज लोकांची आणि त्यांच्या स्त्रियांची आपल्या अविचाराच्या निराधार, अयोग्य व ग्राम्य लेखाबद्दल सखेद अंत:करणपूर्वक अतिनम्रपणे माफी मागितली व अशा प्रकारचे अमंगळ व निराधार लेख पुन: आपल्या पत्रात न येऊ देण्याबद्दल खबरदारी घेण्याचीही खात्री केली आहे." (केसरी १४ ऑक्टोबर, १८८४).

THE ESSENCE OF TRUTHE

Series No. 2

By

Jotirao Govindrao Phooley

सत्सार

अंक २ रा

हे लहानसे पुस्तक

जोतीराव गोविंदराव फुले

यांनी

लोकहितार्थ केले ते

पुणे येथे

"जगद्धितेच्छु" छापखान्यांत छापिले

आवृत्ति पहिली

प्रती २,०००

आक्टोबर १८८५

(ह्या पुस्तकाची मालकी सन १८६७ च्या २५ व्या आक्टाप्रमाणें नोंदविली असे)

किंमत १ आणा

पुरुषोत्तम मारुती, सु. वा; रा. रा. ज्याया कराडी लिंगू
रा. रा. राजन्ना बाळू कंड्र्याक्टर, धर्माजी बाबूराव धायरकर
वगैरे मित्रांचे मन:पूर्वक आभार मानितो.

उपोदघात

हल्लीं या देशांतील इंग्रज बहादराचे राज्याच्या प्रतापानें गांजलेल्या स्त्रियांस तुरळक तुरळक लिहितां वाचतां येऊं लागलें आणि तेणेंकरून आज हजारों वर्षापासून आर्य धूर्त जनांकडून एकंदर सर्व स्त्रियांचा सर्वोपरी छळ झाला व हल्ली होत आहे, ही सर्व पुरुषांची ठकबाजी, स्त्रिया डोळ्यापुढें आणून मांडावी म्हणून या अंकांत थोडासा प्रयत्न केला आहे. यांत कित्येक स्त्रियांच्या उपटसूळ मुलांस एकदोन ठिकाणीं निक्षून लिहिलें आहे, याबद्दल एकंदर सर्व माझ्या मायाळू मायभगिनी मला क्षमा करीत, म्हणून या सर्वांस माझी करद्वय जोडून विनवणी आहे. दुसरा सलाम घ्या.

आभारपूर्वक सूचना

पूर्वी सत्सारचा पहिला अंक छापून प्रसिद्ध झाल्या दिवसापासून एकंदर सर्व माझे मित्रांनी एक महिन्याचे आत दोन हजार पुस्तकांपैकी १,०५० प्रती विकत घेण्याची मदत केल्यामुळें मजला दुसरा अंक पुढे छापून काढण्याची उमेद आली आणि त्याबद्दल मी विशेषेंकरून पोलीसखात्याकडील मे. तुकाराम विठोजी चि. का. मे. सर्वोत्तमशिंग, ची. का. मे. गणपतराव मल्हार, पो. इ., रा. सा. पुरुषोत्तम मारुती, सु. वा., रा. रा. ज्याया कराडी लिंगू, रा. रा. राजन्ना बाळू कंट्र्याक्टर, धर्माजी बाबूराव धायरकर वगैरे मित्रांचा मन:पूर्वक आभार मानितो.

सत्सार

नंबर २

कुऱ्हाडीचा दांडा गोतास काळ

उदरीं नऊ महिने ओझें वागविणाऱ्या स्त्रीजातीवर गुरगुरणारा उपटसुळ

आर्या

स्त्रीपासुनि उपजुनियां त्यांची जातीच निंदसील जरी ॥
उपटावे कान तुझे त्वन्मातेनेंचि व्यर्थ इतर करी ॥१॥

दिंडी

पत्रकर्ते हो बंधु अनाथांचे । मिरवितां कों ऐसेंचि ब्रीद साचे ॥१॥
शूद्र जैसा तैशीच स्त्रीहि दीन । शस्त्र धरिती त्यांवरी बुद्धिहीन ॥२॥
निराधारें बा व्यर्थ निंदण्यांत । स्पष्ट मत्सर हा दीसतो जगांत ॥३॥
असति कांहीं स्वोक्तीस जी प्रमाणें । भीड सोडोनी जगापुढें नेणें ॥४॥
निंदकाचे वचिं भाव धरूनि नोहे । श्लाघ्य कुलिला मलिनत्व देतसा हे! ॥५॥
ताराबाई पंडिता रमा यांस । जाति दादा वैभवें शिकविण्यास ॥६॥
स्वस्त्रियांतें जरि ज्ञान दिलें होय । रमातारेशीं तरिच शिकवुं जाय ॥७॥

यशवंत जोतीराव फुले–प्र–तात्यासाहेब, आपण सत्साराचे पहिले अंकांत ब्राह्मणास प्रश्न केला कीं, "हिंदु धर्माचे उत्पादक आर्य ब्राह्मणांनीं स्त्री व शूद्रादि अतिशूद्र जातीवर आग पाखडून त्यांजविषयी अनेक प्रकारचे जे जे जुलमी लेख लिहून ठेविलें, त्यांपैकीं स्त्री जातीविषयीं कोणकोणते आहेत?" तर त्याविषयीं आपणच प्रथम मला उलगडा करून सांगाल, तर फार उत्तम

होणार आहे.

तात्या, उत्तर–बाळा तुझी जिज्ञासा काहीं अषी खरी असून स्तुत्य आहे, कारण हल्लीं इंग्लिश राज्याचे प्रतापानें पंडिता रमाबाईच्या प्रयत्नेंकरून, कित्येक आर्य ब्राह्मणांतील जाड्या जाड्या विद्वानांस लज्जा प्राप्त होऊन, त्यांनीं आपल्या ऋषिवर्य पूर्वजांस दोषमुक्त करण्याकरितां, आपल्या अज्ञानी निर्बल स्त्रियांस आपल्यासारख्या विद्वान करण्याचे कामीं सुरवात केली आहे; परंतु पूर्वी त्यांच्यातील निर्दय आर्य ग्रंथकारांनीं स्त्रियांविषयी केलेल्या जुलमी लेखांविषयी आरंभींच आपण वाटावाट करून लिहूं गेल्यास त्यापासून अनेक तोटे होतील. हे असे कीं,—आर्य ग्रंथकारांचे पुस्तकांतील कृत्रिम लबाड्या भट ब्राह्मणांचें लेकीबाळींच्या लक्षांत आल्याबरोबर, त्या एकंदर सर्व देवळांतील पुराणिकांची फटफजीती करून त्यांची रेवडी रेवडी करून सोडतील. शिवाय ब्राह्मणांच्या बहुतेक कुटुंबांत सास्वासुनांचे हमेशा वादविवाद होऊन नानाप्रकारचे तंटेवखेडे उपस्थित होऊं लागतील, या भयास्तव कित्येक भटभिक्षुक आपल्या सुनाबाळांस शाळेंत जाण्याचें बंद करून त्यांस आपलें सत्सार पुस्तक हातींसुद्धा धरूं देणार नाहींत.

तेणेंकरून त्या अबलाबापड्यांचें बरें होण्याचें एकीकडे राहून आपण त्यांचें दुःखास उलट कारण होणार आहोंत. दुसरें असें कीं–सुमारें तीन हजार वर्षापूर्वीं या देशातील आर्य ग्रंथकारांनीं आपल्या ग्रंथांत स्त्रियांविषयीं अनेक जुलमी लेख केले, त्यांतील पाचपेंच आतांच्या जुन्या समजुतीच्या भटब्राह्मणांस कोठून कळणार? कारण त्यांची अलीकडे भलतीच समजूत झाली आहे कीं, हे सर्व ग्रंथ अनादीसिद्ध असून ईश्वरप्रणित आहेत. त्यांतून कित्येक ब्राह्मणांसह शूद्रांस थोडेसें इंग्रजी वाचतां येऊन, लिहितां आल्याबरोबर एकानें आपल्या निर्वाहाकरितां वर्तमानपत्र सुरूं केलेंच. दुसऱ्यानें वेडीवाकडीं पुस्तकें तयार करून तीं विकण्याकरितां दुकान मांडलेच. असल्या पोटबाबु वर्तमानपत्रें व पुस्तकेंकर्त्यास आर्यांचे ग्रंथांतील व्यंगित कोठून कळणार? परंतु त्यांच्या पत्रांपासून व पुस्तकांपासून अज्ञानी जनांचीं मनें घोटाळ्यांत पडून त्यांस, खरें कोणतें व खोटें कोणतें हें निवडून काढतां मुळींच येत नाहीं. कारण या देशांतील विद्याखात्यांतील कामगारांच्या गैरसमजुतीमुळे शुद्रादी अतिशुद्रांस वाचतांसुद्धां येत नाहीं, असें म्हटलें तरी चालेल. कारण त्यांजमध्ये फारच थोडे वाचणारे नाहीं, असें म्हटले तरी चालेल. कारण त्यांजमध्ये फारच थोडे वाचणारे सापडतात. काहीं ब्राह्मण विद्वान खेरीज करून एकंदर सर्व अज्ञानी जातीचे लोक एकाद्या उपटसुळाचे भलते सलते अविचारी लेख वाचून, ते कोणते वेळीं काय करतील, याचा नियम लागत नाहीं.

यशवंत–आपलें म्हणणे रास्त आहे. कारण पंडिता रमाबाईच्या संस्कृत विद्वत्तेवरून अथवा तिचे उपदेशावरून ब्रह्म, प्रार्थना, आर्य वगैरे समाजांच्या वडिल बहिणीनें महिलासमाजाचा अवतार धारण केल्याबरोबर कित्येक विद्वानांचे मनांत, स्त्रियांस खरें ज्ञान होण्याकरितां त्यांस

इंग्लिश विद्या शिकवावी असें आल्यावरून त्यांनीं महाप्रयास करून स्त्रियांकरिता एका पृथक इंग्लिश शाळा काढली आहे व या सर्व हालचालीचें श्रेय पंडिता रमाबाईस दिलें, तरी चालेल. आणि असल्या विद्वान, विचारशील, परोपकारी, शोधक पंडिता रमाबाई मनाचा दृढ निश्चय करून, इंग्लिश अभ्यास करण्याकरितां इंग्लंडास गेल्या आणि त्यांनीं तेथें पक्षपाती हिंदू धर्माचा धि:कार करून ख्रिस्ती धर्माचा स्वीकार केल्याबरोबर महाराष्ट्रातील कित्येक असमजंस पत्रकर्त्यांनी त्या अबलेस नाना प्रकारचीं निरर्थक "इसापनीतींतील कोल्हासारखी" दुषणें दिलीं. त्यापकीं एक हूड वर्तमानपत्रकर्ता इतका भडकला कीं, तो एकंदर सर्व युरोपियन स्त्रियांच्या अंगावर चाल करून, त्यांच्या वडीलोपार्जित रीतीभातींवर बेलगामी कुतर्क काढून त्यांस दोष देऊं लागला; त्यामुळें बहुतेक इंग्लिश सभ्य गृहस्थांस अतिशय लाज वाटून, त्याची उचलबांगडी करून त्यास थोडे दिवस हवा पालटण्याकरितां बिनभाड्याचे कारागृहांत नेणार, इतक्यांत तो अनुतापी वेडीचे सोंग घेऊन त्या केलेल्या कर्माबद्दल प्रायश्चित घेऊन मोकळा झाला. हे सर्व त्यानें बरोबर केलें काय?

तात्या–अरे बाळा, पंडिता रमाबाई पुण्यांत येण्याचे पूर्वी सौ. ताराबाई शिंदे, मुक्काम बुलढाणे, प्रांत वऱ्हाड यांनीं "स्त्री पुरुष तुलना" या नावाच्या पुस्तकांत बहुतेक भर्ते आपल्या स्त्रियांसमक्ष पाहिजेल त्या चावचेष्टा करून नीच कर्में आचरू लागल्यामुळें, कित्येक कुलीन पतिव्रता स्त्रियांस अतिशय विषम वाटून, त्या अज्ञानी व निर्बळ असल्यामुळे अमर्याद कोपातें पावून, त्यांचे मनांत दुष्कर्मरूपी समुद्राच्या अति भयंकर लाटा उद्भवतात, त्याचें निवारण व्हावें याप्रीत्यर्थ त्यांनीं पुरुष मंडळास अतिउत्तम बोध केला, तो "जिस तन लागे वहि तन जाने. बिज्या क्या जाने गव्हारा रे" या प्रसिद्ध कवनाप्रमाणे थोडासा तिखट खरमरीत आहे खरा, परंतु तो बोध एक आड्मूठ वर्तमानपत्रकर्त्यास रुचला नाही. सबब, अथवा सौ. ताराबाईचें पुस्तक खंडन करू लागल्यानें, उलट आपल्याच गळ्यांत त्यांतील सर्व दोषांचें घोंगडें पडेल, त्या भयास्तव राजश्रींनीं त्या पुस्तकांतील एकंदर सर्व बोधाचा धि:कार करून त्यास कचऱ्याचे पेटींत झोंकून आपलें नाक मुठींत धरून उलटी ताराबाईचीच निंदा करून तिचे उपकार फेडले.

यशवंत–दीन शूद्रादी अतिशूद्रांसहित स्त्रियांचे हितास्तव, रात्रंदिवस मतलबी भट ब्राह्मण जातीचे मर्दाबरोबर टकरा घेण्याचें एके बाजूला ठेवून, आपल्या घरांतील सायबिणीस "बिस मिल्ला" म्हणून कांदा फोडण्यापुरती "नीयती" म्हणतां येत नसल्यामुळे, सर्वोपरी गावभर खिदाडे घालण्यास मोकलून, भलत्या एखाद्या विद्वान युरोपियन मडमेकडे आपल्या लेखणीचा मोहोरा न फिरवितां स्वदेशांतील शेजारेपाजाऱ्यांच्या लेकीबाळींबरोबर बायकांतील दळ्याभाऊजीसारखे चढाओढीनें फेर धरून गाणें आणि हुंबर घालणें, भोईफुगडीसह कोंबडा खेळून पक्वा घालण्याची हौस मानणें, हें विद्वान म्हणविणाऱ्या मर्दाचे लक्षण नव्हे.

तात्या–खरोखर ज्याला आपल्या पुढच्या पात्रावरील बुंदीचा लाडूसुद्धां आम्हा वृद्ध मनुष्यासारखा मुठींत मुरगळून त्याचा चुरा करवत नाहीं, अशा पराक्रमी फोपशा ज्वानाबरोबर कोणत्याही प्रकारचा व्यवहार ठेवणें अप्रशस्त वाटल्यावरून याउपर मी तो सर्वथैव बंद ठेविला आहे. त्यानें आनरेबल रा. बा. माधवराव गोविंदराव रानडे याजसारखे आपल्या लग्नाचे भार्येस घरांतले घरात विद्वान करून सौ. ताराबाई अथवा पंडीता रमाताईवर जोड सोडली असती, तर त्याच्या नावलौकिकाचा डंका पाताळीं अमेरिकेंतसुद्धा ऐकूं गेला असता. अरे, या स्त्रियांबरोबर हुंबर घालणाऱ्यानें पंडीता रमाताईचें नावसुद्धां घ्यावयाचें नव्हतें, कारण याची समजूत ती किती? याला स्वत: चि. ताराबाईसारखे शिस्तवार असून मार्मिक लिहितां तरी येतें काय? परंतु जर पंडीता रमाताईबरोबर यास तोलून पाहिलें तर याचें वजन खंडीस नवाटक्यासारखें भरणार आहे. प्रथम यानें आपल्या निजावयाच्या खोलींतील आपल्या सासऱ्याकडून अंदण आलेल्या खासगत तकलादी आरशींत आपला मुखडा पाहून त्या अबलांची बरोबरी करावयाची होती. असो, माझे ऐकण्यांत असे आलें आहे की, त्यानें आपल्या स्वजातीचा अव्हेर करून आपले लग्नाचे खाशा स्त्रीस काळ्या पाण्यापलीकडील पतीविरह वनवासनामें बेटांत, नानाप्रकारचे शोकरसांचा अभ्यास करण्याकरीतां, ऐन ज्वानीचे भरांत जबरीनें पाठविलें आहे, म्हणून पूर्वी वदंता उडाली होती. ती सर्व खरी असल्यास त्यानें आपल्या त्या लग्नाचें खासे बाईस आपल्या घरांत परत आणून तिजकडून चि. ताराबाईचे पुस्तकाचें अक्षरशहा खंडन करवावें. परंतु तसें करण्याचें अगोदर त्यानें वंगणी क्षेत्रीं नेऊन, तेथील भलत्या एखाद्या अशिक्षित कोळणीचे पायाचें तीर्थ पाजून शुद्ध करण्याचे भरीस पडू नये, असें माझें त्यास विनयपूर्वक सांगणें आहे. सदरी लिहिलेलीं वदंत अक्षरश: खोटी असेल तर त्यानें कृपा करून इकडे तसे लिहून कळवावें, म्हणजे आम्ही पुढील एखादे सत्साराचे अंकांत त्याविषयीं उल्लेख करूं.

यशवंत–पुरे आतां, या दादाचा पिच्छा आतां सोडा, हे कसचे आपले लग्नाचे जायेस पतिविरहवनवासनामें बेटांतून घरीं परत आणितात, शिवाय ती विद्यार्थीण कदाचित विलायती विद्येवर आशक होऊन या पतिराजांच्या आमंत्रणास विन्मुख झाल्यास या नवरोजींची मोठी फजीती होणार आहे.

तात्या–तर मग त्यानें प्रथम मार्गावर जावें, उगीच कोणाचे लेकीबाळींवर आपले दांत विचकून ख्याव ख्याव करून त्यांच्या अंगावर चाल करूं नये, म्हणजे बस्स. त्याचे कानावर कोणाविषयींही मजकूर आल्याबरोबर त्यानें आपली स्वत:ची पक्की खात्री करून घेतल्यानंतर, पाहिजेल ते वेळीं पाहिजेल त्या मनुष्याचा मुलाजा न करितां त्याचें नाव प्रसिद्ध करून त्यास मार्गावर आणावें; परंतु त्यानें भलत्या एखाद्या मतलबी पोळ्यालाटू सुधारकाचें सोंग आणणाऱ्याचे नादीं लागून आपल्या खाशा घोडीचा लगाम मोकळा सोडून शेतकऱ्यांचीं शेतें तुडविल्यानें हा

आपणांस कलंक लावून घेतला, यांत कोणाचें काय जाणार आहे!

यशवंत—असा उपटसूळ कोण आहे! व तो इतकी दांडगाई करितो, तथापी आपण त्याचें नाव एकदम उघडकीस कां आणीत नाही? अशा स्त्रीद्‌वेष्ट्याचा मुलाजा करणें आपणासारख्याच शोभत नाहीं.

तात्या–अरे बाळा, तो किती केला, तरी आपल्यांतील द्‌विपद बंधु आहे. केवळ आपण रस्त्यावरील चतुष्पात पशूचें नाव घेऊन त्यास हाका मारणे तर दूरच, परंतु आपण त्याजकडे नुस्ते टक लावून पाहूंसुद्धां नये. न जाणो, तसें केल्यास तो आपले जातिधर्मानुसार कदाचित आंगावर भोकूं लागेल व कित्येक सुज्ञ गृहस्थ त्याचे लेखास हातींसुद्धा धरीत नाहींत, अशाच्या अमंगल नावाशीं आपल्याला काय करायाचें आहे? तो उगीच लोकांचीं नावे घेऊन आपली विद्‌वत्ता उघडकीस आणीना का. आणि त्यासारखे करणें थोर कुलीन पुरुषाचें शील नव्हे. कारण आपण सर्व मानव प्राणी चुकीस पात्र आहोंत, यास्तव अशा उपटसुळाची कित्येक वेळां क्षमा करणें, आपणां सर्वांस उचित आहे. त्यांतून कित्येक कमी दर्जाचे वर्तमानपत्रकर्त्यांस आपल्यांतील एखाद्‌या गाई वर्तमानपत्राची अथवा आपल्यांतील एखाद्‌या वृद्ध आजोबांची कां होईना, निंदा करून अज्ञानी जनांचीं मनें रिझवून आपलीं पोटें जाळावीं लागतात, यास्तव अशा तऱ्हेचा अधमपणा त्यासच शोभतो. परंतु बहुतेक कुलीन सभ्य विद्‌वान वर्तमानपत्रकर्ते कधी कोंणाचे नावाचा एकाएकी उच्चार करून एकंदर सर्व स्त्रीजातीस मलिनत्व आणित नाहींत.

यशवंत–आपण म्हणालां कीं, बहुतेक कुलीन सभ्य विद्‌वान वर्तमानपत्रकर्ते भलत्या एखाद्‌या स्त्रीची खोटीनाटी निंदा करून, एकंदर सर्व स्त्रीजातीस मलिनत्व आणीत नाहींत, परंतु फारच थोडे हेकड वर्तमानपत्रकर्त्यांसहित कित्येक लोक असे म्हणतात कीं, "सर्व प्रकारचे साहसादि दुर्गूण स्त्रियांचेच आंगीं वसतात." त्याविषयीं आपला अभिप्राय कसा काय आहे तो कळवाल, तर त्यापासूनच कित्येकांचे डोळे उघडून उत्तम परिणाम होणार आहे.

तात्या–बाळा, तूं सारासार विचार करून पाहिल्याबरोबर स्त्रियांपेक्षा पुरुषच अधिक पक्षपाती, दगेबाज, ठक, साहसी, क्रूर व नित्य नवीन ज्यास्ती भयंकर, धाडसी दुष्ट कर्मे आचरणारे आहेत, म्हणून तुझीसुद्धां खात्री होईल. तथापि तूं विचारतोसच, त्या अर्थी त्याविषयीं थोडेसें सांगतों.

प्रथम मूळ लग्नाची पहिली स्त्री दादलोजीस आवडेनाशी झाली, म्हणजे त्यानें दुसरी ज्वान पट्टी स्त्री तिचे उरावर करावी, पुढें सदरप्रमाणें दोघींच्या उरावर तिसरी आणि तिघींच्या उरावर

आणखी चवथी स्त्री करून अखेरीस तिचा चोंबडा चाकर बनून रात्रदिवस तिचे भोवताली गोंडा घोळून मौजा मारितो; परंतु स्त्रीचें लग्न होतांच तिचा नवरा दुर्वर्तनी निपजल्यासदेखील तिनें याचे उरावर दुसरा नवरा करून त्याच घरांत रात्रंदिवस संसारप्रपंच करून रहावें, म्हणून आर्यपुरुषांनीं केलेल्या ग्रंथांत कोठें लेख सापडत नाहीं. पण एरवींची गोष्ट कशाला? यावरून स्त्रिया किंवा पुरुष यांजपैकी कोण ज्यास्ती पक्षपाती, जास्ती दगेबाज व जास्ती कृत्रिमी आहे? अरे बाळा, या पक्षपाती आर्य ग्रंथकारांचें घ्यावयाचें माप एक आणि द्यावयाचें माप एक.

दुसरें: कित्येक पुरुष आपल्या लग्नाच्या व द्वितिय संबंधाच्या स्त्रियांस घरीं मोकलून आपण सर्व रात्रभर गावांतील गल्ल्याकुच्यांनीं वेस्वारांडांचे घरोघर दरड करीत करीत फिरतात आणि मोठ्या पहांटेस घरीं येऊन, आपल्या खवळलेल्या स्त्रियांसमक्ष, रात्रभर चरलेल्या चाऱ्यावर रवंथ करितां करितां पासले पडून झोपीं जातात. तरी सदरच्या बाजारी वेस्वा स्त्रियांस पात्रा या नावाची किताबत आर्य पुरुषांनी आपल्या ग्रंथांत दिली आहे. महम्मदी लोकांतील कित्येक छंदिष्ट नबाब बादशहा पुरुषांचे उन्मत्तपणामुळें त्यांच्या खाजगत जनानखान्यांतील शेंपन्नास लालची स्त्रियांच्या मनकामना यथातृप्त न झाल्या, म्हणजे त्या अतिशय खवळून त्यांच्या कोपाविष्ठ झालेल्या मनाच्या कामविकाररूप महासागरांत द्वेषरूप लाटा खडकावर कसकसा थडकून छिन्न भिन्न होतात, याविषयीं शून्यवादि पुरुषांचे मनांत कळवळा कोठून येणार! या नबाब अथवा बादशहासाहेबांनीं, जर आपल्या मोहोपाशांत सापडलेल्या पत्न्यांबरोबर इमानें-इतबारें सत्य स्मरून नांदणूक केली, तर त्या साहेबांची महिन्यांतून दर तिघी स्त्रियांचे घरीं एक दिवस वस्तीस राहाण्याची पाळी येणार. तेथे त्याच्या बायकांनीं आपलें पातिव्रत्य कसें व कोणत्या मार्गानें निष्कलंक ठेवावे, याचा विचार करणें आपण आपल्या वाचकांकडे सोपवू या.

फारच थोडे भले गृहस्थ सापडतील कीं, जे नाचबैठकांकडे ढूंकूनसुद्धां पहात नाहींत. बाकी सर्व वैदिक म्हणा, शास्त्री म्हणा, वेदांति म्हणा, सुधारक अथवा सुधारलेले म्हणा, एका माळेचे मणी, निर्लज्ज होऊन स्वस्त्रियांसमक्ष वेस्वाकसबीण अथवा पात्राचे नाचबैठकींत गाणें चालू असतां, मधून मधून प्रतिष्ठित पुरुष एकमेकांचे मांडीवर तिजला बसवून तिच्याकडून प्रत्येकाच्या गळ्याला मिठ्या मारवितात.

त्याचप्रमाणें बहुतेक पुरुष नाटक व तमाशांत पोऱ्यास बायकोचें लुगडें नेसवून, त्याचे अंगावर स्त्रियांचे अलंकार घालून, त्यास थेट स्त्रीचें सोंग देऊन त्यास आपल्या सुनाबाळांसमक्ष आपल्यापुढें नाचवून, हलकट गाणीं गावयास लावितात व त्यांचे गाणें चाललें असतां एकमेकांचे

मांडीवर बसवून त्याजकडून सदरील कसबिणींसारखें चावचाळे करून, त्यांचे हातांत चवली अथवा पावली दर पुरुषाकडून देववून, त्यांकडून आपाअपले नावाची दवलतजादा करून, आपण आपल्यासच धन्य मानून घेतात.

आहो, हे सोनपत पानपत, खर्डे वगैरे लढायांत जाहामर्द मुसलमान लोकांबरोबर टकरा घेणारे सोंवळे विद्‌वान ब्राह्मण व ओंवळे अविद्‌वान शूद्र शिपायांचे वंशज ना! आणि त्यांनी स्त्रियांसमोर आपल्या नाकांत नथड्या अडकवून, नानतऱ्हेचे नखरे करून ठमकत ठमकत नाचून नारदासारख्या टाळ्या वाजवाव्या, याला म्हणावें तरीं काय? परंतु स्त्रियांपैकीं कोणीतरी एका ठिकाणी जमून एकादा जवान, देखणा, मृगनयनी, धष्टपुष्ट, मर्द, कसबी, गवई, आपल्यासमोर इष्की गाणीं गावयास लावून, त्यानें गातां गातां आपले हाताचे हावभाव करून, आपल्या नयनाच्या कमठ्यांतून तिराचा वर्षाव केल्याबरोबर आपल्या अंत:करणांत घायाळ होऊन, त्या छबिल्या गवयाचे मांडीवर पाळीपाळीनें बसून त्याचेबरोबर पुरुषाप्रमाणें ख्यालतमाशे करितात काय? असो, परंतु आपल्यांतील एकादा मायेचा पुत, आपल्या मातेच्या उदरांतून बाहेर पडल्यापासून आजतागाईत, आपल्या विक्टोरीया महाराणी भगिनीच्या अमलांतून का होईना, सदरी लिहिल्याप्रमाणें करामती स्त्रिया करितात व तें त्यानें आपल्या दृष्टीनें पाहिलें असें सागूं शकेल काय? व तें त्यानें तसें लिहून कळविल्यास, मग काय सर्व स्त्रियांना तो एक अयोनिसंभव नारायणच सापडला असें होईल.

कोणत्याही का खंडांतील राष्ट्र असे ना, तेथील मरणोन्मुख झालेला वृद्ध राजा मृत्यु पावल्यावर त्याची भर ज्वानींत मिनिटसुद्धां येण्याची मारामार, आणि त्या महाराजास सर्व रात्रभर खैचाताणी झाल्यामुळे एक सेकंद तरी गार झोंप घेण्यास सवड होत असेल काय? कदाचित ते देवबाप्पा दिवस रगडून झोप काढीत होते म्हणावें, तर अर्जुनासारिख्या महाविराच्या तुंबळ लढाईत दिवसभर रथ हाकून अर्जुनास ज्ञान शिकविण्यास त्यांला फुरसत कशी सापडली असेल? असा प्रश्न सहज निघतो. वाहवा रे देवपुरुष! आणि शाबास त्या आर्य ग्रंथकर्त्यांची! या सर्व गोष्टींवरून स्त्रिया अथवा पुरुष यांपैकीं जास्ती ठक कोण आहे?

तिसरें: या सर्व पृथ्वीचे पृष्ठभागावर बहुतेक देशांतील लोभी लक्षाधीश (स्त्रिया नव्हेत) पुरुष, शेजारचे निर्बळ मानवबांधवांचे देश काबीज करण्याकरितां, भलत्यासलत्या कुरापती काढून आपआपल्या लावलष्करासहित दलभारास बरोबर घेऊन दुसऱ्याचे मुलुखांत स्वाऱ्या करितात, त्या वेळीं उभयतांमध्यें तुंबळ युद्ध चालू असतां शेतकी-व्यापार, कारखाने वगैरे अनेक लहानमोठे धंदे बंद पडून चोहोंकडे काळोखमय, दु:खाचें धुकें पसरून कोणास कोणी ओळखूं येत नाहीं. अनेक ठिकाणीं निदर्य पेंढारी, कहीवाले यांची लूट धुमाळी चालूं असल्यानें कित्येक घरंदाज श्रीमंताचे,

कंगाल होऊन दाण्यास महाग होतात. आणि बहुतेक शेतकऱ्याचीं जनावरें तृणावाचून मरूं लागतात. यामुळें कित्येक कुटुंबवत्सल शेतकरी आपलीं मुलेंमाणसें व गुरेंढोरें बरोबर घेऊन परागंदा होतात, यामुळें कित्येक खेडींपाडीं ओसाड पडतात. एकाचे स्वार्थबुद्धीवरून दोन्ही पक्षांतील टोलेजंग सैन्यें एकमेकांशीं लढतांना लक्षावधी शिपाई आपल्या अमोल जीवास मुकतात व तेणेंकरून हजारोंहजार स्त्रियांचे कपाळीं वैधव्य आल्यामुळें त्यांना आपलें शेवटलें आयुष्य परम संकटांत व दु:खांत कंठावें लागतें. कित्येक स्त्रिया एकुलत्या एक पुत्राचा शोक करून, हायतोबा हायतोबा करीत करीत यमाजीचा दरबार गांठितात आणि कित्येक पोरकीं मुलीमुलें अन्नवस्त्रास मोताद होऊन जिकडे तिकडे दया दया, भया भया करीत फिरतात. इकडे विजयी सत्ताधारी आपले शिपायांकडून पराजित केलेल्या सत्ताधाऱ्याचे निराधार रयतेस लुटून, त्यांचीं घरेंदारें जाळून, फस्त करून, त्यांस निखालस उघडेबंब करून टाकितात आणि आपल्या मुलुखांत (घरीं) आल्यावर मोठमोठाले जंगी दरबार भरवून त्यामध्यें आपल्या फौजेंतील अतिशय क्रूर, अतिशय निष्ठूर, अतिशय धाडसी व नित्य नवीं भयंकर कामें करणाऱ्या शिपायांतून कोणास उमरावबाहादूर, कोणास जंगबाहादूर, वगैरे लांबच लांब बड्या नावाच्या पदव्या देतात. परंतु कित्येक सालस शिपायांस लढाईत मोठमोठ्या जखमा झाल्याबरोबर घायाळ होऊन जमिनीवर पडतांच दैवयोगानें त्यांच्यांत थोडीशी धुगधुगी असल्यामुळें हमालांत दया फुटून त्यांनी त्यांस, ओढ्याखोड्याच्या बाळींत मेलेल्या शिपायांच्या ढिग़ांत टाकून, त्यांजवर दरड न कोसळतां तसेच तेथें पाणी पाणी म्हणत पडूं दिलें, पुढें जखमाचे वेदनेपासून मुक्त करण्याकरिता डॉक्टरसाहेबांनी त्यांजवर अमृताच्या कुपींचा प्रयोग करण्याचे चुकल्यामुळे ते अखेरीस कसे तरी वाचले, तसल्या हजारों जखमी शिपायांस थोड्या थोड्या फक्त पोटापुरत्या पेनशनी मिळाल्याबरोबर ते आपल्याला कुटुंबात अथवा भाऊबंद सोयरेधायऱ्यांत आपलें शेवटले दिवस काढण्याकरितां कसे तरी कण्हतकुथत अथवा लंगडखुट घालून आपापले इच्छिले ठिकाणीं जातात. यावरून परदेशांतील राजेरजवाड्यांचे लक्षावधि शूर शिपायांचा वध करून त्यांचे मुलूख आपले ताब्यांत घेण्याकरितां एका ज्युलियस सीझरचे कारकीर्दीत सहा लक्ष रोमन शिपाई खपले, तेव्हां येथील असंख्य क्षेत्रवासी दस्यू, आस्तिक, आहिर, मातंग वगैरे क्षत्रियांचा वध केल्यानंतर त्यांचे आर्भकांचा निदर्यपणें वध करून हा सर्व मुलूख आपले ताब्यांत घेतांना एकट्या आर्य परशुरामाचे धुमाळींत किती आर्य भट (योद्धे अथवा शिपाई) मेले गेले असतील? या सर्व अफाट जहामर्द पुरूषांचे महापुरांत नावाला मात्र पांचपंचवीस धाडस स्त्रिया असतील. त्यांपैकी पुराबाहेर उमदळून आलेल्यांपैकीं मला ज्या ठाऊक आहेत त्यांची नावें पुढें लिहिल्याप्रमाणें:–पहिली पुराणांतील दैत्यमर्दिनी आंबिका. दुसरी हिंदुस्थानांत स्वारी करणारी सेमीरेमी व तिसरी कालच्या चपाती बंडांत विटाळसा होऊन बसणाऱ्या झांशीच्या राण्याची स्त्री, या सर्व वृत्तांवरून स्त्रिया अथवा पुरुष यांपैकीं ज्यास्ती साहसी कोण?

चवथें: युरोप व अमेरिका खंडांतील, ब्राह्मणासारखा आपला धर्माचा बाणा बाळगणाऱ्या पुरुषांनी आफ्रिका खंडांतील अज्ञानी दीन दुबळ्यांचे मुलीमुलास चोरून जबरीनें आपल्या अथवा परमुलखांत नेऊन त्याचे दास करण्याकरितां पशुपक्ष्यांसारखा विक्रय करून आपली पोटें जाळीत व त्या बच्यांस विकत घेणारे धार्मिक कसकसे छळीत असत, त्याविषयीं विचार करूं गेल्यास पुरुषांचे क्रूर कर्माविषयीं अंगावर रोमांच उभे राहतात. हा सर्व पुरुषांचा क्रुरपणा बाहेर आणण्याकरितां एका अमेरिकन स्त्रीने लिहिलेलें "अंकल टाम्स क्याबीन"– "Uncle Tom 's Cabin" या नांवाचें एक पुस्तक हातांत घेऊन वाचितांना कसाहि ढ, पाषाणहृदयी, कठोर, निरपराधी स्वस्त्रीचा परित्याग करून एकंदर सर्व स्त्री जातीचा हेवा करणारा आडमूठ वर्तमानपत्रकर्ता जरी असला तरीसुद्धां लोकलजेस्तव मारवाडिणीसारखा नाकावर पदर घेऊन, लुटुमुटु, चौघांदेखत, आसू ढाळतांना, एकदोन उसासे टाकून थोडेसें फुंदावें लागेल; मग इतर मायाळू जनांची काय कथा? यावरून स्त्रिया अथवा पुरुष यांपैकीं ज्यास्ती दुष्ट कोण?

पाचवें: सर्व दुर्गुणांहीं अलंकृत भर्ता स्वर्गवासी होतांच, स्त्रीनें आपल्या पतिप्रेताचे पायाचा अंगठा हातांत धरून, परजातीच्या अशीच्य शूद्र नापिकाचे हातून आपलें बोडकें भादरून घ्यावें, अंगावरील सर्व लहानमोठे दागीने, मरूं घातलेल्या मामाजीचे पदरीं आवळ्याकरितां, त्याचे स्वाधिन करून, आपण आपल्या मनगटांत तुळशीच्या मनगट्या घालण्याजोगती भिकारीण होऊन बसावें. एकंदर सर्व उंची वस्त्रें म्हातारपणाचे चावनखरे करणेकरितां सासू-आत्याबाईचे स्वाधीन करून आपण केवळ झाडूवाल्या मागिणीसाठी गुजरीवर गुजारा करून रहाण्यापूर्ती तयारी करावी; निरंतर बहुतेक मादक मिष्टान्न पदार्थ खाण्याचें अजिबात वर्ज करून एकामागे एक उपोषणांचा पाठलाग करून, फराळाकरितां भुईमुगाचे दाणे वगैरे नच मिळाल्यास खुपरा दशम्या भक्षून, बाकी उरलेलें आयुष्य रात्रदिवस बटकुलीसारखें घरांतील सर्व कामाचा चेंदा उपसून, आपल्यास कट्टी धार्मिक म्हणवून घेण्याची तिची छाती होत नसल्यास, तिनें अगाध पुण्य होण्याच्या लालचीनें आर्य पुस्तकांत लिहिल्याप्रमाणें आपल्या सर्व दुर्गुणमंडित पतीच्या प्रेताचे उशाखालीं आपली मांडी देऊन बसल्याबरोबर, या अति कोमलहृदयी पुरुषांनी जिवंत जागृत अज्ञानी स्त्रीस जाळून तिची राखरांगोळी करावी.

फ्रान्सांतील लोकांनीं विरुद्ध पक्षांतील राजघराण्यांतल्या राजेरवाड्यांस त्यांचे जहामर्द सरदारांस, त्यांचे विद्वान मुत्सद्यांस, त्यांचे धूर्त व चतूर प्रधानांस व त्यांचे कुटुंबवत्सल शिपायांस तलवारीच्या झडक्यांनीं अथवा बंदुकीच्या भाडेमारानें कत्तल करण्याचें आवडेना, तेव्हां भडभुंजीचे डंगासारखें एक यंत्र करून त्यांत, त्या सर्वांचीं एकामागें एक मुंडकीं गुंतवून कचकचा उडविली. त्याचप्रमाणें कालच्या उत्तम कुळांतील पवित्र आर्य नानासाहेब पेशव्यांनीं पूर्वी सोवळें न होतां इंग्लिश सरदारांचे मांडीशीं मांडी भिडवून म्लेंच्छांनीं तयार केलेलें मद्यमांस, पाव, बिसकुटें

वगैरे पदार्थ चाटून पुसून खाल्याचे उपकार मनीं स्मरून, त्यांनीं कृतज्ञतापूर्वक सन १८५७ सालच्या कोर्तुशी चपाती बंडांत सोवळें होऊन इंग्लिश लोकांचे उपकार किती सफाईनें फेडले, याविषयीं तुझी खात्री होण्याकरितां त्यापैकीं काहीं नमुने देतों–

फतेगडाहून इंग्लिश स्त्रिया, पुरुष, मुलेंबाळें मिळून सुमारें एकशें सव्वीस भांबावलेले प्राणी, आपापले जीव मुठींत घेऊन नावेंत बसून गंगामार्गाने पळून जात होते. त्या सर्वांस नानासाहेबांनीं अभयवचन देऊन किनाऱ्यावर आणिल्यानंतर त्यांचा परिणामीं कसकसा शेवट केला तो ऐक.— प्रथम नानासाहेब पेशव्यांनीं, त्यांतून सर्व पुरुषांस निवडून तेथेंच एके बाजूला उभे केले आणि त्यांचेसमोर त्यांच्या भांबावलेल्या स्त्रियांनीं आपआपल्या स्तनाला लावून उराशीं गच्चा आंवळून धरलेल्या तान्हया बच्चांस हिसकावून हातांत नागव्या तरवारी घेऊन, त्यांच्या भोवतालीं उड्या मारून मोठ्या सफाईनें त्यांचीं शिरें कोवळ्या काकडीसारखीं उडविलीं. त्यांचीं लहान लहान चिटकुलीं मुलें दुध पिण्याकरितां आपाल्या आयांचे बगलांनी मुंड्या खुपसून त्यांस मा-मा करून कधीं त्यांच्या डोचक्यावरील टोप्या, कधीं त्यांच्या भाळावरच्या कुरळ केसांच्या लवलव करणाऱ्या बटा, कधीं त्यांचे कान, कधीं त्यांच्या गळ्यांतील क्रास वरखडून पोटभर दूध पिऊन होतांच ते आपल्या पित्यावर झडपा घालून त्यांजवळ गेल्याबरोबर, त्यांनीं त्या बालकांस आपल्या मांडीवर घेऊन त्यांस मुके न दिल्यास त्यांच्या टोप्या खालीं पाडून त्यांच्या मिशा गच्च आपल्या हातांत धरून ओढाताण करितां करितां त्यांस पा-पा-बा-बा असे बोबडे बोल उदगारणाऱ्या चिमकुल्या मुलांच्या धडावरील शिरें लिंबासारखीं उडविलीं. दोन वेळां शाळेंत शिकून रात्रंदिवस सर्व घरभर धांगडधिंगा घालून एकमेकांच्या खोडाळ्या करून आयांस वारंवार त्रास देणाऱ्या खेळकर मुलांस ज्यांचे नऊ महिने पोटांत ओझें वाबवून त्यांस जन्म दिलें, त्यांचा गूमूत काढून त्यांचे सर्वोपरी पालनपोषण केलें, त्यांचे लालन करून करून त्यांचे कौतुक पहाणाऱ्या आयांचे समोर, त्यांस भाल्याचे फाळांनीं, भोसकून त्यांस खालीं धरणीवर पाडल्याबरोबर त्यांचीं आईबापें एकमेकांकडे दीन वदनें करून पहात आहेत, इतक्यांत त्यांचे स्त्रियांची शिरें तरवारीचे झटक्यासरशीं खालीं पाडवितांच बाकी उरलेल्या दुर्दैवी इंग्रजांस नीट ओळींत उभें करून त्या सर्वांचे दोन्ही हात मागें फिरवून, त्यांचे बगलांतून बांबू, गोंवून, पिछाडीस प्रत्येकाचे दोन्ही हात जखडून बांधिले.

मे. सत्सार पुस्तकर्ते यांस–

वि. वि. लिहावयास कारण कीं, तुमच्या पुण्यांतील (कृष्णराव) भालेकरांच्या सु (कु) शिक्षणागृहांत (खाणावळ) मुंबईकरांनीं आपलीं मुलें पाठविलीं आहेत. त्यांपैकीं बहुतेकांनीं आपल्या आईबापांस त्यांच्या खाण्यापिण्याच्या अव्यवस्थेविषयीं लिहून गेलेलें पाहूं जातां अंगावर रोमांच उभे रहातात. त्यावरून कित्येकांनीं आपलीं मुलें काढून त्यांची पुण्यात दुसऱ्याकडे व्यवस्था केली आहे. यास्तव आपण कृपा करून आपल्या सत्सारांत हे पत्र छापून प्रसिद्ध केल्यास एकंदर सर्व मुलांचे

पालकांवर मोठे उपकार होतील. भालेकरानें गतवर्षी कुशिक्षागृह सुरू करण्याचे पूर्वी त्याविषयीं जाहीरातींत थोर थोर गृहस्थांचीं नावें पुढे केल्यावरून त्या नांवांस भुलून आम्ही मुलांस दुःखांत पाडिलें.

ता. २६ संप्टेबर, सन १८८५ इसवी
आपला एक मुंबईकर.

सर्वगुणसंपन्न आमचे भालेकर, जर तूर्त व्यवहार सुधारक मंडळींत, काय आहे? काय पाहिजे? असें पुकारून सर्व गांवभर गवगवा करण्याचें एक बाजूला ठेवतील आणि आपल्या मुंबईकर यजमानांस वंगनी क्षेत्री ताबडतोब नेऊन त्यांजपासून आपल्या कलमी सुशिक्षणास प्रायश्चित देतील तर बरें होईल, नाहीं तर Jack of all and master of none या म्हणीप्रमाणें त्यांचें सर्वच आंधळें गारुड उघडकीस येणार आहे.

स.पु.क.

समाप्त